

TÜRK FOLKLOR COĞRAFYASI OLARAK 19.YÜZYILDA GÜNEYDOĞU ANADOLU'NUN BEŞERÎ PROFİLİ

Prof. Dr. Kenan Ziya TAŞ*

Folklor; halkın geleneğe bağlı maddi ve manevi kültürünü kendine özgü metodlarla inceleyen, derleyen, araştıran, sınıflandıran ve halk kültürü üzerinde değerlendirmeler yapan bir bilim olarak kabul edilir.

İklim yeryüzü şekilleri , bitki örtüsü ve fertlerin kabiliyetleri de folklor ürünlerinin çoğalmasını, zenginleşmesini sağlar. Kökü çok eskilere giden folklor ürünlerinin geniş coğrafyalara yayılması veya millîlik kazanmasına karşılık yeni ortaya çıkan bir takım folklor unsurlarının mahallî özellikler taşıması gayet tabiidir.⁵ Diğer yandan insan ve insan topluluklarının mahsulü olan folklor değerlerinin tesbiti, derlemesi, üzerinde yapılmış ve yapılacak çalışmaların değerlendirilmesi, bu değerleri, hangi veya nasıl bir beşerî yapının ortaya çıkardığının bilinmesi ile doğrudan ilişkilidir. Bu beşerî yapının da tarihî süreç içinde oluştuğu şüphesizdir.

Mekân açısından geniş Türk coğrafyasının bir parçası olarak, Güneydoğu Anadolu" Bölgesi, folklorik değerler açısından da kendine mahsus bazı özellikleri taşımaktadır. Bu özellikler çok zengin ve çeşitlidir. Bu durum ifade ettiğimiz üzere bölgenin beşerî yapısından ileri gelmektedir.

Zaman açısından ise Türk/Türkiye tarihi için 19. yüzyıl siyasî bakımdan oldukça değişkenlik gösterir. Daha doğrusu çok karmaşık bir zaman dilimidir. Ortaya çıkan gelişmeler, beşerî yapıda da büyük değişikliklere yol açmıştır ve bu yüzyıl, Güneydoğu Anadolu Bölgesi için bir dönüm noktasıdır.

İşte folklorü ortaya çıkaran unsurlar olan beşerî yapının değiştiği ve ayrışma noktalarının derinleştiği bir dönem olan 19. yüzyıl aym zamanda hem inanç hem de etnik köken itibariyle parçalı olan beşerî yapının, siyasî bakımdan da parçalandığı bir dönemdir. Bildirimizde folklorla da yansıyan bu beşerî yapının 19. yüzyıldaki kesiti ele alınacaktır.

Bu kabuller çerçevesinde bir folklor coğrafyası olarak Güney Doğu Anadolu'nun konumu bugünkü siyasî tanım ve sınırlar çerçevesinde bellidir. Diyarbakır, Şanlıurfa , Gaziantep, Mardin, Şırnak, Siirt, Batman, Adıyaman, Kilis illerinden oluşan bu coğrafya; 19. yüzyılda Osmanlı idarî yapısı içinde iki büyük eyâletin toprakları içinde yer alıyordu. Biri Diyarbakır vilâyeti ki Diyarbakır, Mardin, Siirt ve Malatya sancaklarından meydana geliyordu. Diğeri de Halep vilâyeti ki o da, Halep, Maraş, Urfa ve Zor sancaklarından meydana geliyordu.⁶ Bu sebeple konumuzun temel iki kaynağı adı geçen eyaletlere mahsus Salnâmeler olarak karşımıza çıkmaktadır.⁷ Salnâmelerde, özellikle nüfus miktarı ve bu toplumu oluşturan zümreler hakkında ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır. Salnâmelere ilaveten bir de seyyahımız bulunmaktadır. Alî Bey adlı -bu seyyah da Düyûn-ı Umumiye İdaresi müfettişi olarak Osmanlı devletinin tuzla bölgelerini teftiş etmekteydi. İstanbul'dan 1885 Ocak ayında yola çıkan Âlî Bey, Midilli'ye Ayvalık'a uğradıktan sonra İzmir, Mersin üzerinden İskenderun'a varıyor. Halep'ten ayrılıp Kilis Ayntab, Birecik, Siverek üzerinden Diyarbakır'e geliyor. Dicle nehri üzerinden Bağdat'a kadar gidiyor. Bu seyahat esnasında gördüğü yerler hakkında verdiği bilgiler çok kıymetlidir.⁸

Âlî Bey'in şu satırları yöre insanının sosyo-psikolojik yapısını göstermesi bakımından ilginçtir: "*Birecik'ten beri şu üç dört günlük mesafede hiç bir orman ve ağaçlık bulunmaması dikkat çekici idi. Yol üzerinde tesadüf edilen tek tük ağaçların dallarında bir çok sıtma bağları görerek sebebini yanımdaki zabtiye onbaşısından sordum. Ağaç bulunan yerlerde mezar var derler. Bura halkının mezar ziyaretine rağbetleri fazladır. Belki orada bir şehid gömülüdür, diye ziyaret yeri gibi dua ve niyaz ederler.*" dedi. Gerçekten de bu çevrelerde ağacın azlığına göre altında kimse gömülü olmasa bile halkın sadece ağaçlara mukaddes gözü ile bakmaya hakları varsa da zannıma göre bu sıtma bağları hayvanları gölgelendiren şu bir iki ağacı olsun kaza baltasından kurtarmak için ziyaret yeri zannettirmek suretiyle çobanların başvurdukları bir hile ve tedbir olsa gerektir. Gündüz kahvaltı için indığım Curnuş adlı bir köyün kahvesinde köy imamı

⁵ Nail Tan, "Doğu Anadolu Folklorunun Türk Folkloruyla Bütünlüğü", *Fırat Üniversitesi Fırat Havzası Folklor ve Etnografya Sempozyumu*, Elazığ, 1992, s.349.

⁶ Tuncer Baykara, *Anadolu 'nun Tarihî Coğrafyası*, Ankara, 1988, s. 135.

⁷ *Diyarbakır Salnameleri*, İstanbul, 1999, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları; *Salnâme-i Vilayet-i Halep*, 1322.

⁸ Kenan Ziya Taş, *Güneydoğu ve Diyarbakır*, Erzincan 2003, s. 3.

"Hayber Kalesi" hikayesini okumakta ve başına toplanmış olan köyün ağaları dinlemekteydi. Ağalarla biraz sohbet ettim. Doksan yaşındaki bir ağanın üç karısı varken o hafta içinde on sekiz yaşında bir kız daha aldığını söz arasında anlatmaları beni epeyi şaşırttı. Ertesi gün Siverek'ten hareket (ettik) ",⁹

19. Yüzyıla Kadar Bölgenin Nüfus Yapısı:

Bölge Osmanlı hakimiyetine girmeden önce de Türk devletlerinin hakimiyetinde idi. Ancak bu devletler aşiret yapılan ön plâna çıkan devletlerdi. Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Safevi Devletleri işaret ettiğimiz bu yapının en açık temsilcileridir.¹⁰

Siyasî ve idarî teşkilâtlanmaya da akseden bu yapı 19. yüzyıla gelinceye kadar genel* hatları itibariyle şöyle bir görünüm arzeder: Güneydoğu Anadolu'daki konar-göçer aşiretler, bölgenin Osmanlı hakimiyetine girmesinden sonra kayıt altına alınmışlar (tahrîre tâbi tutulmuşlar), Erzurum, Muş, Bingöl yaylaları ile Urfa ve Berriye kışlakları kendilerine yurt olarak verilmiş ve Bozuluş adıyla idari bir statüye tâbi tutulmuşlardır.¹¹ Berriye Urfa-Diyarbakir- Mardin üçgeninde bulunan ve bugünkü siyasi hududlar itibariyle bir kısmı Suriye'de kalan bir bölge olup Bozuluş aşiretlerinin kışlakları idi.

Osmanlı kayıtlarında Yörük, toprağı olmayan yani belli bir yerde sakin olmayan "konar-göçer" olarak tarif edilmiştir. Ancak bu tam bir seyyâliyet değildir. Önceden belirlenmiş yaylak-kışlak arasında belli bir disiplin dahilinde gidip gelmeler şeklinde tezahür eder. Bu sebeple konup göçerken yerleşik ahalinin ekili dikili yerlerine zarar vermeleri halinde yörüklükten men' edilirlerdi.¹² Ancak bölgedeki aşiretlerin her zaman yörük olarak adlandırılmadıklarını da belirtelim. Aşiret, tavâif, oymak, kabile gibi duruma göre gereken adlar verilse de bu topluluklarda hayat tarzı genellikle aynıdır. **Diyarbakir Eyâleti:**

Ali Emirî, Vilâyât-ı Şarkıyye adını verdiği Güneydoğu Anadolu'nun nüfus mikdarmı eserinde teferruatıyla gösterilmektedir. Ali Emirî'nin bilgilerine göre; Diyarbakir vilâyetine âid olmak üzere hicrî 1286 mîlâdî 1869 senesinden hicrî 1323 mîlâdî 1905 senesine kadar nefsi-i Diyarbakir (Amid) şehrinde yirmi adet sâlnâme neşrolunmuştur.

Bu sâlnâmelerde vilâyet nüfusunun mikdârı ve bunun ne kadarı müslim ve ne kadarı gayr-ı müslim olduğu ve gayr-ı müslimlerin, Ermeni, Protestan, Katolik, Ortadoks, Süryani, Keldani, Yahudi gibi anâsır-ı muhtelif nisbet adedi gösterilmektedir.¹³

Ermenilerin tehçiri vukûundan evvel yani 1330 senesindeki tahrîre göre, vilâyet nüfusu şöyledir: İslâm:492101; Hıristiyan: 123264; Yezîdî: 2375; Yahûdî : 6085; Yekûn : 619825

Hıristiyan toplulukların dağılımı da şöyledir: Ermeni:55890; Süryani yani (kadîm Asurfî): 37976; Ermeni Katoliği: 9960; Protestan: 7376; Keldani-i Kadîm: 5994; Süryani Katoliği: 4133; Rum: 1925; Yakûbî: 10; Yekun: 124264

Görülüyor ki, vilâyetin İslâm nüfusu yüzde seksen nispetindedir. Vilâyet dahilinde göçebe hâlinde bulunub henüz tahrîre tabi tutulmayan müslüman ahali de tahminen en az yüzbinden fazladır.

Köylerin adedine gelince göçebe hâlinde ve gayr-ı meskûn müslimler hâric olmak ve meskûn bulunan müslim ve gayr-ı müslimlere münhasır bulunmak üzere Diyarbakir vilâyetinin takriben 48000 kilometrekarelik alanda on altı şehir ve elli altı nâhiye merkezi ve 3350 köy mevcûddur Meşrûtiyete yakın çıkan son sâlnâmede müslim ve gayr-ı müslimlere âid taksîmât aded ve nisbet-i kurâ şöyledir:

Müslim Karyeleri:2871; Gayr-ı müslimlerle muhtelit karyeler: 296; Gayr-ı müslim karyeler: 183; Yekûn : 3350

Yukarıdaki verilen rakamlara dayanarak Ali Emirî şu kanaâte varır: *Bu kadar islâmî kesîr olan Diyarbakir vilâyetinde öteden beri vatandaşları bulunan milel-i gayr-ı müslime ile hoş geçinen bir ahâlinin -eğer son müeessif vakada kuvvây-ı icrâiyye igfâlâtına aldanub hânûmân yakanlar var*

⁹ Kenan Ziya Taş, *Güneydoğu ve Diyarbakir*, Erzincan 2003, s. 3.11-12.

¹⁰ Bu devletlerin idari ve sosyal yapısı için bakınız Jhon E. Woods, *Akkoyunular Aşiret Konfederasyon İmparatorluk*, (Çev. Sibel Özbudun), İstanbul, 1993 ;Faruk Sümer, *Safevi Devleti 'nin Kuruluş ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara, 1976; Faruk Sümer, *Kara Koyunular*, Ankara, 1984.

¹¹ Tufan Gündüz, *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri*, Ankara, 1997, s.38-39.

¹² Tufan Gündüz, *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri*, s.38.

¹³ Ali Emirî, *Osmanlı Vilâyât-ı Şarkıyyesi*, (Yay. Haz. Kenan Ziya Taş, Sadettin Baştürk, Serkan Sarı), Ankara, 2005, s.39-40.

ise onlar müstesnâ olmak üzere- hukukunun zâyi edilmeyeceğine şimdiden ümîdvâr olabiliriz.¹⁴ **Halep Eyâleti:**

*Halep Vilâyeti, Halep, Maraş ve Urfa namlarında üç sancaktan ve yirmi dört kazadan mürekkeptir... Şimdiki halde vilâyetimiz islâmları Türk, Arap Türkman, Çerkeş, Kür d, Nusayri'den ve Hıristiyanları Rum Ortodoks, Rum Katolik, Ermeni, Ermeni Katolik, Süryani, Süryani Katolik, Maruni, Protestan, Keldani, Lâtin milletlerinden ibarettir. Ve şehir ve kasabalarda Yahudiler de vardır. Arabların silsile-i ensâbı Hz. İbrahim aleyhi's-selâm ile kabilesi halkına münthehi olur. Dahil-i vilâyetde Türklerin ibtidâ-i tavattunu avân-ı hılâfet-i Abbasiyede ve Türkmenlerin tavattunu Haleb'deki Beni Mirdas Devleti hengâmında ve Kürdlerin tavattunu Beni Eyyub Devleti zamanındadır. Türklerin Tekessürü ise Devlet-i Selçukiyye ile Mısırdaki Devlet-i Etrâk ve Devlet-i Çerakise zamanlarında olup zaman-ı adâlet- nişân-ı Devlet-i Aliyye 'de her vakitten ziyade çoğalmışlardır.}*¹⁵

Bu vilayetin bugün hudutlarımız dahilinde kalan ve bölgenin iki önemli şehir olan Antep ve Urfa ile ilgili tesbit ve tasvirler de şöyledir:

Antep, Osmanlı hakimiyetine girdikten hemen sonra Arap Vilyaeti adıyla oluşturulan siyasi yapıya bağlandı. Kısa süren bu geçiş durumunun peşinden Dulkadir Beylerbeyliği teşkil edildi ve Antep buraya bağlandı. Bu durum 18. yüzyılın sonuna kadar devâm etti. 19. yüzyılda ise kaza haline getirilerek Halep Beylerbeyliğine bağlandı.¹⁶

Gaziantep ve civarına yerleşen Türkmen/Barak toplulukları ve diğer Türk boyları umumiyetle bölgenin güney ve doğu doğusunda bulunan Arap ve diğer aşiretlerle pek münasebet kurmazlar kız alıp vermezler, akrabalık kurmak istemezlerdi. Halfeti ve Besni dahil civarda Fırat nehrinin Gaziantep civarındaki verimli alanlar ve yaylalar bu topluluklar için zenginlik kaynağı idi. Bu sebeple Arap ve diğer aşiretler bu zenginliği yğmalamak için sık sık bu Türkmen topluluklarına saldırıyorlardı. Bu durum onların diğerlerinden daha da uzaklaşmasına sebep oluyordu. Bu durum onların kendi geleneklerini koruyup devam ettirmede pozitif bir rol oynamıştır. Öyleki bu durum onların ibadet dillerine bile yansımıştır. Bu özellik zamanla oluşan şehir kültürünü de etkilemiştir.¹⁷

Urfa, *Türk lisân ve âdâtını tamamıyla muhafaz edebilmiş olanlar Türk ırkına hâs o sâf hissiye ile muttasıfve Türk ahlâkıyla mütehallıkdırlar. Bu kısım halk hukuka riayetkar, hürriyet-i şahsiyye ve istiklâl-i zatiyye tarafdâr, medeniü 't-tab' insanlardır. Kısmen Arablaşmış ve kısmen Kürtleşmiş olanlar, kabile hayatı ile me 'luf buldukları için kabilelerini idare eden rüesâyâ körü körüne merbut olup bu rüesâ arasında rekabetlere, ihtirâsâta her zaman için âlet olurlar. İftirâ, tezvîr, kati gibi mezmûm halât akıl ve mantığın kabul edemeyeceği derecede bunlar arasında ananevi bir vasıf halinde câridir. Adi ve hakkı tevzi' ve taksim eden bâb-ı hükümet bunlar için bir müracaâtgâh teşkil etmez hukûk-i âdiye, gasb ve gâret ve cerh ve kati gibi vukuâtı hal ve fasl etmek için kendi aralarında müntehab ârif namı izâfe edilen ümmi ve câhil bir şahsın kendi akıl ve mantığınagöre verebileceği hükme müracaâtı tercih ederler..}**

Aşair, Vilâyet dahilinde Türk ve Arap olmak üzere iki kısım aşâir mevcuddur. Türk aşiretlerinin bir kısmı lisân, âdât ve an 'anelerini tamâmen muhafaza ettikleri halde diğer bir kısmı Arap, Türkve İran medeniyetlerinin tesiri altında kalarak lisanlarını, âdetlerini, an 'anâtını ve milliyetini gâib etmiş edüp hakikatde tarihen Türk oldukları halde Kürd namını almışlardır. Arap aşiretleri Urfa muntkasının Şark ve Cenûb cihetlerinde meskûndur. Türk ve Kürd aşâiri ise şark ve garp cihetlerinde meskûndur.

Arab aşâiri. Arap aşâiri ve bunlara mensup kabâil ber vech-i zîrdir: Harran kazasında mütemekkin ... Arap aşiretleri bunların umumuna Keys aşireti namı verilir. Bunlardan maada seyyar bir halde bulunan ve büyük bir aşiret olan Anze aşireti dahi vardır.

¹⁴ Ali Emirî, *Osmanlı Vilâyât-ı Şarkıyyesi*, s.42,43.

¹⁵ *Salnâme-i Vilayet-i Halep*, 1322, s.206, 207.

¹⁶ Osmanlı hakimiyetini girdikten sonra Antep için bkz. Hüseyin Özdeğer, *Onaltıncı Asırda Ayntâb Livası*, İstanbul, 1988; Enver Çakar, "958 Numaralı Tapu Tahrir Defterlerine Göre 1523 Yılında Ayntab ve Birecik Sancakları, *TDA*, Sayı, 94 (1994), s.112-16.

¹⁷ Uğur Barlas, "Gaziantep Kent Kültürünün Oluşmasında Fırat Yöresi Türkmen Oymaklarının Etkisi", *Fırat Havzası II. Folklor ve Etnografya Sempozyumu*, 1989, s. 39.

Türk aşâiri: Urfa merkez kazasında bulunan: Baziki aşireti, Bahadırlı Aşireti, Dögerli Aşireti kabâiliyokdur. Suruç kazasında Üçoklu nam-ı diğerle Birrazi Aşireti mevcut olup iş bu aşiret "Dinar, Beyhanlar, Şeddade Sahbanlar, Modanlı, Ali Denili, Kitkanlı, Haletanlı, Didanlı, Kabilelerinden mürekkebdır". Aslen Türk olup lisan ve âdâtını gâib etmiş Kürt aşâiri olarak "Mersavi, Hartavi, Şencanlı" aşireti vardır. Bunlardan maada Kayı Han kabilesine mensup Süleyman Şah ile gelen ve aslen Türk olup Araplaşmış Türkmen Aşireti dahi mevcuddur ki dört yüz hanedir.¹⁸

19. Yüzyılda Nüfusun Yapısı:

Osmanlı Devleti teb'ası olup da müslüman olmayanların durumları, özellikle hak ve sorumlulukları açısından, bazı hususî düzenlemlerle belirleniyordu. Millet sistemi adı verilen ve islâm hukukunun bellirlediği kurallar çerçevesinde oluşturulan bu sistemde gayrimüslim teb'a, ehl-i zimmet, ferdî olarak da zimmî şeklinde adlandırılıyorlardı. Bunun dışında teb'adan olmayan gayrimüslimler ise müste'men olarak isimlendirilirdi. Daha açık bir ifade ile bu vasıflara sahip olup da Osmanlı ülkesinde yaşayanlar, dinî, ticarî ve iktisadî faaliyetlerinde ve buna bağlı olarak adlî ve askerî yükümlülüklerinde farklı uygulamalara muhatap oluyorlardı. Bu uygulamalar, zamanla devletin siyasî menfaatlerini bozacak hatta kilitleyecek derecelere ulaşmıştır.¹⁹ Bu konunun teferuatı bu yazının sınırlarını aşmaktadır. Ancak bu uygulamaların geleneksel sosyal dokuyu bozduğu açıktır. Bu bozulma ilerideki yıllarda siyasî dayatmalar ve hatta siyasî ayrılımların zemini olarak karşımıza çıkacaktır.

Bahsettiğimiz bu değişimi en güzel yine asıl kaynağımız olan Diyarbakır Salnamelerinin hazırlanmasında da büyük emeği olan Ali Emiri'nin şu satırları göstermektedir: *"Ben on altı sene evvel Diyârbekir'den hareket ettiğim zamân ulemâ ve üdebây-ı İslâmiyeden ve muteberân-ı hristiyâniyeden yüzden ziyâde akrabâ ve muhibbânım var idi Tezkire-i Şuarây-ı Amid'de isimleri mastûr olduğu üzere bu mikdârın yalnız kırkdan ziyâdesi şâir-i mahir idi böyle üdebâ ve fudâlâsı kesîr olan bir memleketin 16 sene zarfında bu kadar tahavvülât ve tagayyürâta uğraması bu fânî ve nâpâyidâr olan dünyânın netîce-i ahvâlini gözüm önüne getirerek vatana dâhil olduğum için gülmekliğim lâzım gelirken beni ağlatmağa mecbur eyledi.*

Hele Alb Arslan gibi, kayser-i rûmu esir eden bir cihângir pâdişâhı hayrân ederek atından inüb elini duvarına ve badehu yüzüne lems ile teberrük eylediği Diyârbekir'in o azametli suruna bir revnak-ı diğer ilave eyleyen dendânelerinin yerinden koparılmış ve bazı mahallelerinin yıkırılmış olması beni pek çok müteessir etdi.

İslâm ve Hristiyân ahâliyi de pek neşesiz gördüm Vaktiyle pek teklifsiz görüştüğüm iki millet içindeki muhibbândan mahremâne bir sûretde sebebini istifsâr eylediğimde Rusya 'nın Vilâyât-ı Şarkkiye hakkındaki makâsıdı zâten malûmunuzdur. Bu muhitin sınıf-ı ahâlisi bu hususa pek de ehemmiyet vermiyorlardı. Lâkin şimdi Avrupa 'da taşnaksiyun ve hıncakyan gibi bazı komiteler zuhur ederek topladıkları külli mebâliğ ile memleketimize fedâiler gönderiyorlar ve bazı kendini bilmezleri işgal eyliyorlar. İslâmlarla Hristiyanlar arasına ilkâ-i tohum-ı fesâd ve nifâk ediyorlar.

Öteden beri vatanına ve devletine sadık olub muvâfakat etmeyen ve hükümete haber verenleri öldürüyorlar bu gibiler hükümete teslim edilseler bile şuhûd ikamesi ve şâire lâzım- geliyor bittabi bırakılıyorlar bırakıldılar mı derhâl haber verenleri bitiriyorlar. Hükümete haber vermek başımıza bir belâ ve vermemek de başka bir belâ oluyor farz edelim hükümet bu gibilerin bazılarna cezâ verse ve hattâ idâm etse bile bunlar mantar gibi yerden çıkmayub içimizde evlâd ve âile ve akrabâ sahihleri olduklarından onlarla da aramızda başkaca kin ve husumet zuhûr ve tahaddüs ediyor. Bunun için hükümete ahvâllerini haber vermek imkânı elimizde kalmadığı gibi bu hâllerin neticesi iyi çıkmayacağını ve bittabi ileride söz ayağa düşerek bir takım vahim hâller zuhûr edeceğini ve zâten bu gibi fedâiler sözün ayağa düşmesini ve Avrupa 'nın müdâhalesini celb için kanallar zuhûr etmesini arzû eylediklerinden hudânkerde öyle bir hengâme zuhûrunda o gibi bedhâhan-ı vatan ortadan sır olacakları derkâr ise de İslâmlar, Hristiyânlardan bir kaç kat fazla olduklarından ilerüde hâlimiz ne olacağını düşünüyoruz da onun için neşemiz kaçıyor dediler. Ne yalan söyliyeyim bin üç yüz seneden beri mevcûd olan vatan kardeşliğinin birden bire bu derece ihlâl edileceğine inanmamak gibi

¹⁸ Türkiye'nin Sıhhi-i İctimai Coğrafyası Urfa Vilâyet, s.20.

¹⁹ Bilal Eryılmaz, Osmanlı Devletinde Millet Sistemi, İstanbul, 1992.

sâdedillikde bulundum bu hâlleri istibâd ve zamânı, hâlâ on altı sene evvelki gördüğüm zamân zannediyordum bana cevâben mahzûnâne bir sûretde pek alâ nefîce-i vehîmeyi yakında zamân isbat eder dediler. 'm

Tablolarla Nüfus Yapısı

18

Osmanlı Devletinde Nüfusun Cemaatlere Göre Dağılışı (1897)

Cemaatler (Milletler)	Erkek (Zükur)	Kadın (İnas)	Toplam	%
islâm	8499798	6612147	14111945	74,07
Rum	1341040	1228863	2569912	13,49
Ermeni	546030	496344	1042374	5,47
Bulgar	449286	380903	830189	4,36
Katolik	65912	54567	120479	0,64
Yahudi	117767	97658	215425	1,13
Protestan	22963	21397	44360	0,24
Latin	12280	10055	22335	0,12
Maruni	15262	17154	32416	0,17
Keldani	3866	1902	5768	0,03
Süryani	19500	16054	35554	0,18
Kıpti, Gayr-i Müslim	10309	9241	19550	0,10
Toplam	10104022	8946285	19050307	100,00

Diyarbakır Vilayet Nüfusu ((1901-1902)¹⁹:

Milletler (Cemaatler)	Zükur (Erkekler)	Inâs (Kadınlar)	Yekun
Müslim	205828	169700	375528
Ermeni	24685	23540	47225
Süryani	12506 (?)	10740	22748
Katolik	5945	5220	11165
Protestan	2987	2567	5554
Yahudi	1434	1358	2796
Yezidi- Kıpti	1049	733	1787
Ortodoks	759	744	1500 (?)
Keldani	776	663	1439
Osmanlı tebası olmayan			19
YEKUN	255933	214767	470760

Halep Vilâyetinin Umum Nüfusu (H.1322/ M1904)²⁰

Millet (Cemaatler)	Inâs	Zükûr	Yekun
İslâm	378043	393357	771400
Rum Ortodoks	4331	5212	9543
Rum Katolik	3831	4025	7856
Ermeni	29681	34547	64227
Katolik	4911	5039	9950
Süryani Katolik	1336	1494	2830
Morani (Maruni)	959	1023	1982
Keldani	293	289	582
Portestan	6457	6641	13098
Lâtin	1162	1219	2381
Süryani Kadim	814	1163	1977
Yahudi	5389	6311	11700
Ecnebi	812	1901	2713
Kıpti		16	16
Yabancı	2638	3680	6318
YEKUN	440657	465917	906574

Yukarıda verilen tablolara göz attığımızda Osmanlı Devleti'nin geneli ile her iki eyalaete mensup guruplar açısından benzerlik dikkat çekmektedir. Osmanlı Devleti'nin Asya, Avrupa ve Afrika'da yayıldığı geniş coğrafyayı ve bu coğrafyadaki beşeri çeşitliliği göz önüne aldığımızda resmi kabulde yerini bulan ülkedeki bütün cemaatlerin gösterildiği tabloda toplam 12 gurup yer almaktadır. Bu geniş coğrafya ile kıyas edildiğinde oldukça küçük bir paya sahip olan Diyarbakır eyâletinde 10 Halep eyâletinde ise 15 gurup adı gösterilmektedir. Halep eyâletindeki fazlalık hıristiyan zümreler arasındaki mezhep farklılıklarının yansıtılmasından ileri gelmektedir. Devlet genelinde verilen guruplardan Bulgar dışında diğer bütün guruplar bulunmaktadır. Ancak bunlardan Marunilerin vaktiyle Halep eyâletine bağlı olup da bugünkü hudutlarımızın dışında kalan yerlerde yaşadıkları anlaşılıyor. Ayrıca Kıptilerle beraber verilen Yezidiler de Diyarbakır'daki guruplara ilave olunmuştur.

Aradaki üç-dört yıllık tarih farkı ihmal edilerek rakamlara baktığımızda daha ilginç sonuçlar karşımıza çıkıyor. Devlet genelindeki 35.554 Süryaninin 22.748'i Diyarbakır'da bu, bütün Osmanlı ülkesinde yaşayan Süryanilerin % 64'üne karşılık gelmektedir. Halep eyaletinde ise 4807 Süryani yaşamaktadır. Bunu da ilâve ettiğimizde toplam 27.555 Süryani bu iki eyâletde yaşıyor demektir ki bu da % 77,5'luk bir orana tekabül eder.

Yine Devlet genelindeki 3.866 Keldaninin 1.439'u Diyarbakır'da kayıtlıdır ve bütün Osmanlı ülkesindeki Keldanilerin % 37'si demektir. Halep eyâletine ise 582 Keldani kaydedilmiştir. Böylece her iki eyalette 2.021 keldani nüfus bulunmaktadır ki bu da oran olarak %52,2'lik bir orana karşılık gelir. Muhtemelen Yezidilerin de çok büyük çoğunluğunun Diyarbakır'da yaşıyor olması gerekir. Ancak tablolarda Kıptilerle beraber veriliyor olması kesin ifadeleri engelliyor.

Güneydoğu Anadolu Bölgesinin bugün de en büyük üç şehri olan Diyarbakır, (Şanlı)Urfâ ve (Gazi)Antep şehirlerinin aynı şekilde tablolara dökülmüş nüfusları herhangi bir yorum ve hesaba gerek kalmadan beşeri yapının benzerliğini göstermektedir.

Nefs-i Diyarbekir'innüfusu (1282 / 1870-1871)²¹

Millet (Cemaatler)	Zükûr (Kadınlar)	İnâs (Kadınlar)	Yekun
İslâm	4871	5033	9904
Ermeni	3577	3276	6853
Ermeni Katoliği	428	403	831
Süryani	747	687	1434
Süryani Katoliği	94	80	174
Keldani	508	468	979
Rum	179	126	315
Rum Katoliği	25	30	55
Protestan	318	332	650
Yahudi	143	137	280
Yekûn	10800	10580	21380
CEM'AN YEKUN		21322	

Ayntab Kazasının Nüfusu (H.1322/ M1904)²⁰

Millet (Cemaatler)	Inâs	Zükûr	Yekun
islâm	33529	37351	69920
Rum Ortodoks	27	27	54
Ermeni Katolik	368	209	477
Ermeni	6500	7402	13902
Lâtin	148	188	336
Süryani	5	4	9
Protestan	2233	2392	4585
Yahudi	332	364	696
Kıpti		1	16
		6	
YEKUN	42071	47923	89994

Urfa Kazasının Nüfusu (H.1322/ M1904)²¹

Millet	Inâs	Zükûr	Yekun
İslâm	23799	27102	51901
Ermeni	5642	5849	11491
Ermeni Protestan	546	524	1070
Ermeni Katolik	130	148	278
Süryani Kadim	777	1127	1904
Süryani Protestan	92	118	210
Süryani Katolik	90	109	199
Keldani	197	193	390
Lâtin	13	19	32
Yahudi	243	231	484
YEKUN	32529	35430	67959

²⁰ Salnâme-i Vilayet-i Halep, 1322, s. 250.

²¹ Salnâme-i Vilayet-i Halep, 1322, s. 414.

* Balıkesir Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

¹⁴ *Türkiye'nin Sıhhi-i İctimai Coğrafyası Urfa Vilâyeti*, Sıhhiye ve Muâvenet-i İctimâiyye Müdürü Doktor Şefik Ârif, İstanbul 1925/1341, s.27-28.

¹⁷ Ali Emirî, *Osmanlı Vilâyât-ı Şarkiyyesi*, s. 30-40.

¹⁸ *Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye'nin 1313 Senesine Mahsus İstatistik-i Umumiye, İstatistik Umum İdaresi*, s. 16.

¹⁹ Rakamlardaki küçük toplama hataları deftere aittir. 18 Nolu Diyarbakır Salnamesi, *Diyarbakır Salnameleri*, İstanbul, 1999, s.293.

²⁰ *Salnâme-i Vilayet-i Halep*, 1322, s. 510.

²¹ *Diyarbakır Salnameleri I*, s. 135.